

Jolanta Aniszewska
Muzeum w Stargardzie

Stargardia
Tom II, 2002

Utworzenie i funkcjonowanie administracji polskiej w Stargardzie w 1945 roku

„Miasto Starogród¹ jakkolwiek w 60 % leży w gruzach, to jednak ze względu na swoje piękne położenie, a także ze względu na wielką ilość drzew i różnego kwiecica robi bardzo mile wrażenie. Po usunięciu gruzów i chociażby częściowej odbudowie na razie głównych ulic miasto Starogród nadaje się do osiedlania przez element robotniczy, różne wolne zawody i kupców. Może ze względu na swoje położenie wśród różnych arterii komunikacyjnych jak koleje, szosy i bliskość dróg wodnych mieć bogatą przyszłość, która doprowadzi do całkowitej odbudowy”.

28.06. 1945. Wincenty Hawlicki,
burmistrz Stargardu²

Problematyka podjęta w niniejszym artykule jest jedną z nielicznych prób przedstawienia procesu przejmowania Stargardu przez administrację polską w 1945 roku³. Wiele faktów tutaj zawartych jest publikowanych po raz pierwszy. Artykuł ma charakter przyczynkowy, powstał w oparciu o materiały archiwalne zachowane w zespołach: Starostwo Powiatowe, Zarząd Miasta i Miejska Rada Narodowa oraz

¹ Takiej nazwy miasta używano w omawianym czasie najczęściej. W tekście zachowano ją jedynie w przypadku cytowania oryginalnych dokumentów lub przytaczania oficjalnego nazewnictwa.

² Archiwum Państwowe Szczecin (dalej: AP Sz.), oddz. Stargard, *Zarząd Miasta i Miejska Rada Narodowa* (dalej: ZM i MRN), sygn. I.

Wincenty Hawlicki nominację na tymczasowego burmistrza miasta otrzymał 5.6.1945 r. Cztery dni później dotychczasowy burmistrz Józef Parys przekazał mu swoje obowiązki.

³ O ile literatura dotycząca Pomorza Zachodniego w tym okresie jest dość obszerna i zawiera oczywiście wzmianki na temat Stargardu, to publikacji poświęconych samemu miastu właściwie nie ma. Jedyna szersza próba przedstawienia funkcjonowania miasta po 5 marca 1945 roku zawarta jest w kilku artykułach poświęconych szkolnictwu, rolnictwu, sportowi, kulturze i ludności powiatu stargardzkiego w: *Z dziejów Ziemi Stargardzkiej*, pod red. Bogdana Dopieraly, Poznań 1969, s. 213 - 395.

Inspektorat Szkolny w Stargardzie. W pracy nie zostały wykorzystane archiwalia z innych zespołów, poza nielicznymi dokumentami publikowanymi w wydawnictwach źródłowych i opracowaniach dotyczących Pomorza Zachodniego. Gruntownej kwerendy w kontekście Stargardu wymagają zespoły po jednostkach nadrzędnych, takie jak chociażby Urząd Wojewódzki Szczeciński, czy zespoły przechowywane w Archiwum Akt Nowych w Warszawie: Urząd Rady Ministrów Akta Urzędu Pełnomocnika Generalnego Ziem Odzyskanych, akta ministerstw Ziem Odzyskanych oraz Administracji Publicznej, Państwowego Urzędu Repatriacyjnego Zarządu Centralnego w Łodzi, Związku Osadników Wojskowych na Ziemach Odzyskanych, PCK. Materiałów do działalności osadniczej należałoby także szukać w aktach PUR przechowywanych w Archiwum Państwowym w Szczecinie.

W wymienionych zasobach archiwalnych należy się spodziewać materiałów uzupełniających, a także, być może, wprowadzających nowe aspekty w przedstawionym temacie.

Przedmiotem omówienia jest działalność administracji polskiej zapoczątkowanej przez Zarząd Miasta powołany przez Komendanturę Wojenną, a także Pełnomocnika Rządu na obwód Starogród, popularnie nazywanego starostą. Z tymi dwoma szczeblami władzy o zasięgu miejskim i powiatowym ściśle związana była działalność pozostałych urzędów: kolei, poczty, zakładów miejskich, szpitala itp. Nie mógł także zostać ominięty problem radzieckiej Komendantury Wojennej, stosunków z Armią Czerwoną oraz z ludnością niemiecką.

W lutym 1945 roku wobec zbliżającego się frontu podjęto decyzję o ewakuacji mieszkańców Stargardu w okolice Greifswaldu. Planowej ewakuacji przeprowadzonej w dniach 2–28 lutego⁴ towarzyszyła spontaniczna ucieczka wielu osób. Na Pomorze przybywali w tym czasie uchodźcy z Prus Wschodnich oraz z krajów bałtyckich. Ruchy migracyjne dotyczyły także jeńców i robotników przymusowych. Jednak pod koniec lutego wielu mieszkańców Stargardu jeszcze ponownie wracało do miasta po zostawiony tam majątek. Nieliczna ich część zapewne przebywała w Stargardzie w chwili wkroczenia do niego wojsk rosyjskich. Miasto, podobnie jak i pozostałe miejscowości Pomorza Zachodniego, było 5 marca właściwie wyludnione⁵.

⁴ K. Gołczewski, *Pomorze Zachodnie na przełomie dwu epok 1944 - 1946*, Poznań 1964, s. 77.

⁵ K. Gołczewski szacuje, że wyludnienie miasta sięgnęło przeszło 90%. K. Gołczewski, *Pomorze Zachodnie na przełomie...*, s. 128.

Wyludnienie powiatu stargardzkiego jest natomiast określane na 83,2% (S. Łach, *Przemiany społeczno-polityczne na Pomorzu Zachodnim 1945 - 1950*, Poznań 1978, s. 26).

„W momencie rozpoczęcia pracy sytuacja na terenie naszego powiatu była okropna. Wszystko zniszczone, gruz, kupy śmieci i pustka. Miasta wymarłe, wsie opuszczone i dzikie” (AP Sz., oddz. Stargard, Starostwo Powiatowe, sygn. 138, pismo Inspektora Samorządowego w Starogrodzie do Pełnomocnika Rządu RP z dnia 7.VI.1945 roku).

Ofensywa wojsk radzieckich na Pomorzu rozpoczęła się na początku 1945 roku. Wojska 61 Armii I Frontu Białoruskiego pod dowództwem gen. płk. Pawła Batowa objęły miasto 5 marca. Po przesunięciu się frontu, zgodnie z ogólnymi dyrektywami, władzę powierzono administracji wojennej ustanowionej przez dowództwo Armii Czerwonej⁶.

Podstawy tego działania tkwiły w porozumieniu podpisanym 26 lipca 1944 roku pomiędzy rządem rosyjskim i przedstawicielami władz polskich. Ustalono, że w pasie działań wojennych na terytorium Polski władza i wszelkie decyzje dotyczące prowadzenia wojny należeć będą do Naczelnego Wodza Wojsk Radzieckich⁷. W sztabach frontów stworzono wydziały do spraw komend wojennych podlegające Radzie Wojennej Armii działającej na tym obszarze. Dowódcą tego wydziału przy I Froncie Białoruskim został gen. lejtn. Konstantin Tieliegin⁸. Komendantury miały być utworzone w każdym powiecie i mieście, na głównych węzłach komunikacyjnych i w portach.

W celu usprawnienia stosunków polsko – radzieckich w zakresie administrowania przejętymi terenami powołano Pełnomocników PKWN. Pełnomocnikiem przy I Froncie Białoruskim działającym na Pomorzu Zachodnim został Leonard Borkowicz. Do czasu zakończenia działań wojennych w zakresie działań tego urzędu było pośredniczenie pomiędzy wojskowymi władzami radzieckimi a PKWN.

Ze względu na to, że akta Komendantur Wojennych nie są znane, trudno ustalić dzienną datę powołania Komendatury w Stargardzie. Z tych samych powodów nie sposób ustalić jej stanu liczbowego i rodzaju pierwszych działań podjętych w mieście. Na podstawie danych z innych miejscowości można stwierdzić, że w zakresie spraw podległych tej strukturze organizacyjnej było: zabezpieczanie tyłów frontu (tj. zapewnianie walczącym jednostkom aprowizacji, środków transportu, systemu łączności), likwidacja sabotażu oraz zabezpieczenie mienia przemysłowego i stworzenie podstaw dla przywrócenia na tych terenach życia cywilnego⁹.

Radzieccy Komendanci Wojenni zarządzali terenami, których sytuacja prawna nie była uregulowana. Armia Czerwona obejmowała najważniejsze obiekty: zakłady użyteczności publicznej (wodociągi, elektrownie, gazownie), zakłady przemysłowe i produkujące artykuły żywnościowe (piekarnie, rzeźnie, młyny, cukrownie itp.). Zgromadzone w nich zapasy materiałów opałowych czy produkcyjnych, a przede wszystkim artykuły żywnościowe, traktowano jako środki aprowizacyjne. Mienie zaś w dużej mierze podlegało wywiezieniu jako zdobycz wojenna.

⁶ Problem Komendantur Wojennych na Pomorzu omawia podsumowując jednocześnie literaturę tematu M. Żukowski, *Komendantury Wojenne na Pomorzu Zachodnim w 1945 roku*, [w:] „Rocznik Koszaliński”, Nr 25, Koszalin 1995, s. 103 – 113.

⁷ Tamże, s. 105.

⁸ Tamże, s. 107.

⁹ Szerzej na temat uprawnień administracji wojennych [w:] A. Magierska, *Ziemia zachodnie i północne w 1945 roku. Kształtowanie się podstaw polityki integracyjnej państwa polskiego*, Warszawa 1978, s. 17 – 25.

Z całą pewnością wiemy, że okres Komendantury Radzieckiej w Stargardzie to czas poszukiwania w mieście ukrywających się Niemców, a także zabezpieczania dla potrzeb armii różnego rodzaju towarów. W kwietniu z miasta wywieziono urządzenia do remontu parowozów i wyrobu artyleryjskich pocisków¹⁰.

Armia Czerwona zajmowała nie tylko obiekty przemysłowe, ale i sklepy. W wykazie sporządzonym w lipcu 1945 roku, a więc w okresie kiedy wiele obiektów było już przejętych przez władze polskie, wymienione są sklepy położone przy ulicach: Armii Czerwonej, Konopnickiej, Wojska Polskiego, Piastowskiej. Były one ciągle jeszcze zajęte przez wojska radzieckie, podobnie jak fabryka papy przy ul. Szczecińskiej, mydła przy Czajkowskiego oraz ogródki na Łąkowej¹¹.

Jesienią 1945 roku proces przejmowania obiektów zajętych przez Armię Czerwoną był ciągle w toku.

Prawdopodobnie radzieckim Komendantem Wojennym w Stargardzie był pułkownik Bojko. Na pewno funkcję tę pełnił w październiku 1945 roku, o czym świadczy dokument z datą 8 października 1945¹².

Do czasu konferencji w Poczdamie ostateczny los ziem zachodnich nie był przesądzony. Tereny te nie miały określonego statusu prawnego, brak tam było także załączków władzy rekrutujących się z podziemia. Nieliczni Polacy byli najczęściej jeńcami lub robotnikami przymusowymi pracującymi na tym obszarze. Przeważała zdecydowanie ludność niemiecka. W wielu miejscowościach to z niej właśnie tworzono załączki administracji podległej Komendantom Wojennym. W przypadku Stargardu zachowane materiały źródłowe wskazują, że nie było akceptowanego przez władze radzieckie samorządu niemieckiego po 5 marca. Zachowała się odrębna notatka zawierająca spis nazwisk niemieckich (prawdopodobnie jest to lista ludzi skierowanych do pracy) opisana w następujący sposób: Bürgermeister Fetlkenhauer¹³. Wydaje się, że nie miało to jakiegokolwiek znaczenia formalnego. Pierwszy samorząd miejski został powołany przez Komendanta radzieckiego 23 marca. Był to polski Zarząd Miasta mający początkowo ograniczoną władzę cywilną.

Na mocy rozporządzenia Państwowego Komitetu Obrony ZSRR (GOKOS) z 20 II 1945, linię Odry – Nysy Łużyckiej traktowano jako tymczasową granicę państwa polskiego. Konsekwencją tego był rozkaz Rady Wojennej I Frontu Białoruskiego z początku marca 1945 roku:

¹⁰ Podaję za: K. Kozłowski, *Pierwsze dziesięć lat władzy politycznej na Pomorzu Zachodnim (1945 – 1955)*, Warszawa – Szczecin 1994, s. 31.

¹¹ AP Sz., oddz. Stargard, *Starostwo Powiatowe*, sygn. 138; Wykaz sklepów nie uruchomionych.

¹² Tamże. Dokument skierowany jest do Starosty Powiatu Starogrodzkiego i dotyczy pytania o liczbę ludności zamieszkującej miasto i powiat stargardzki. Termin wykonania wyznaczono na ten sam dzień na godzinę 16.

¹³ AP Sz., oddz. Stargard, *ZM i MRN*, sygn. 42.

„Na terenach, które wejdą w skład państwa polskiego jedyną władzą cywilną są pełnomocnicy Rządu Tymczasowego. Tam, gdzie nie ma pełnomocników, władze wojskowe obowiązane są zorganizować władze polskie. Wojskowe władze radzieckie zobowiązane są do niesienia pomocy powstającym władzom polskim”¹⁴.

W praktyce nie zawsze stosowano się w pełni do tych wytycznych, a zakres władzy Pełnomocników często bywał ograniczany na rzecz Komendantur Wojskowych.

Rozporządzenie z lutego dało jednak podstawy do powołania przez Rząd Tymczasowy Urzędu Pełnomocników Rządu. Na mocy uchwały Rady Ministrów z 14 marca 1945 r., na obszarze Polski północnej i zachodniej utworzono cztery okręgi administracyjne: Śląsk Opolski, Dolny Śląsk, Prusy Wschodnie i Pomorze Zachodnie. Poszczególne okręgi podzielone były na mniejsze jednostki organizacyjne tzw. obwody. Na czele okręgów stali Pełnomocnicy Okręgowi Rządu RP, a na czele obwodów Pełnomocnicy Obwodowi. Całością kierowało Biuro Ziem Zachodnich podlegające Urzędowi Rady Ministrów. Później rolę tę przejął Urząd Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych podlegający Ministrowi Administracji Publicznej. Urząd Pełnomocników Okręgowych Rządu został zlikwidowany na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 29 maja 1946 r. Na jego miejsce powołano starostwa powiatowe.

Pełnomocnikiem okręgowym na teren Pomorza Zachodniego został Aleksander Kaczocho-Józefski. Już 11 kwietnia nastąpiła zmiana na tym stanowisku i funkcję tę powierzono pełnomocnikowi Rządu Tymczasowego przy I Froncie Białoruskim ppłk. Leonardowi Borkowiczowi.

Grupy operacyjne na ten teren zostały zorganizowane w Warszawie. 14 kwietnia przybyły one do Piły. Ekipa na obwód Starogród z Bolesławem Orłowskim i Józefem Izydorskim na czele wyruszyła z Piły 21 kwietnia. Liczyła 27 osób. Wśród nich byli m.in.: Edward Bagar, któremu powierzono organizację Biura Planowania, Komisarz Ziemi Henryk Szulc, kierownik kancelarii ogólnej Ludwik Nawrot, kierownik Wydziału Przemysłu Wacław Łazarewicz, weterynarz powiatowy Józef Łukasiewicz oraz Romuald Stynawski (referat personalny), Roman Besterde (referat aprowizacji) i Feliks Wolka (Urząd Ziemi).

Funkcję pełnomocnika pełnił Bolesław Orłowski. Starosta otrzymywał „polskie dokumenty wraz z ich rosyjskim tłumaczeniem, szkicem powiatu, pięćset złotych oraz spirytus w ilości od 5 do 20 litrów”¹⁵. Ekipa przybyła do Stargardu 22 kwietnia.

W kwietniu wydano także instrukcję tymczasową dla pełnomocników

¹⁴ AP Sz., *Zbiory specjalne*, sygn. 46, Relacja L. Borkowicza. Cytuję za: K. Kozłowski, *Pierwsze dziesięć lat władzy politycznej...*, s. 24.

Szerzej na ten temat: Z. Chmielewski, K. Kozłowski, *Pierwszy wojewoda szczeciński. Dokumenty i komentarze 1945-1949*, Szczecin 1986, s.16.

Patrz także: Stanisław Łach, *Spoleczno – gospodarcze aspekty stacjonowania Armii Czerwonej na Ziemach Odzyskanych po II wojnie światowej*, [w:] *Władze komunistyczne wobec Ziem Odzyskanych po II wojnie światowej*. Materiały z konferencji, pod red. S. Łacha, Słupsk 1997, s. 256-257.

¹⁵ Fragment notatki Piotra Zaremby [w:] Z. Chmielewski, K. Kozłowski, *Pierwszy wojewoda szczeciński*, s.19.

obwodowych na okręg Pomorze Zachodnie¹⁶. W pierwszej kolejności do zadań pełnomocników należało nawiązanie kontaktu z Komendantem Wojsnym oraz władzami administracyjnymi, jeżeli takowe zostały powołane. Należało także przedstawić Komendantowi Wojsnemu plan pracy obejmujący jak najszybsze rozpoczęcie zasiewów oraz uruchomienie zakładów produkujących artykuły pierwszej potrzeby (młyny, piekarnie). Należało także nakreślić problematykę związaną z osadnictwem ludności polskiej i zabezpieczaniem mienia poniemieckiego. Pełnomocnik powinien także omówić możliwości korzystania z pracy Niemców. Do jego pierwszych obowiązków należało również obranie siedziby i stworzenie lokalnych władz w oparciu o istniejącą administrację i osoby delegowane z Urzędu Pełnomocnika.

Bolesław Orłowski, pierwszy pełnomocnik obwodu starogrodzkiego tak zrelacjonował swoją działalność w sprawozdaniu z 28 kwietnia 1945 r. wysłanym do Leonarda Borkowicza:

„Dnia 22.4.1945 r. przyjazd do Starogrodu – przedstawienie się Komendantowi Wojsnemu i zorganizowanie kwatery dla ekipy.

Następnego dnia obraliśmy gmach Starostwa¹⁷ oraz rozmieszczenie członków ekipy i przystąpiliśmy do porządkowania.

Dnia 24 b.m. z Komendantem Rejonu, p.o. Burmistrza Starogrodu, wyjechaliśmy w teren, aby się zorientować o sytuacji w terenie, powróciliśmy późno w nocy.

Dnia 26 b.m. odbyłem konferencję z Komendantem Rejonu i p.o. Burmistrzem w sprawie rozlokowania i przeniesienia Magistratu Starogrodu.

Nieprzerwanie trwa porządkowanie przez Niemców budynków, przeznaczonych na urzędy Starostwa i Magistratu.

Dnia 27 do godziny 14-ej praca biurowa, przyjmowanie interesantów i nawiązanie kontaktu z obyw. Komisarzem Biura Repatriacyjnego, Nacz.[elnikiem] Urzędu Poczтового. W dalszym ciągu od godziny 14-ej konferując z Kom[endantem] Wojsnym w sprawie lokomocji i aprowizacji – sprawę załatwiłem częściowo zadowolająco.

Na dzień 29 b.m. zaprosiłem władze wojskowe i cywilne na przyjęcie.

Cały czas trwa nieprzerwalnie porządkowanie i remont budynków Starostwa, albowiem w całym gmachu Starostwa nie ma ani jednej całej szyby – zaś wszelkie drzwi wraz z futrynami są powyrywane i zdemolowane¹⁸.

¹⁶ Instrukcja tymczasowa pełnomocnika rządu RP na okręg Pomorza Zachodniego dla p.o. pełnomocników obwodowych (powiatowych) Piła, dnia 17 kwietnia 1945 r. publikowana [w:] K. Kozłowski, K. Muszyńska, M. Stelmach, *Pomorze Zachodnie w dokumentach 1945*, Szczecin 1986, s. 47 – 48.

¹⁷ Urząd ten mieścił się przy ul. Marszałka Roli – Żymierskiego (dzisiejsza S. Czarnieckiego).

¹⁸ AP Sz., *Urząd Wojewódzki Szczeciński* (dalej: UWS), sygn. 3. Tekst dokumentu przytaczam za: Z. Chmielewski, K. Kozłowski, *Pierwszy wojewoda szczeciński*, s. 21-22.

W maju przez cztery dni (od 20 do 24), w związku z koniecznością opuszczenia przez władze polskie Szczecina, Stargard był siedzibą okręgu.

Pełnomocnik zastał już w Stargardzie działające władze miejskie, a także pracowników poczty i Państwowego Urzędu Repatriacyjnego.

Placówka pocztowa w Stargardzie została obsadzona już w końcu marca 1945 roku. Obsadę personalną stanowili pracownicy Okręgu Pocht i Telegrafów w Bydgoszczy¹⁹.

PUR powstał 4 kwietnia. Wtedy dotarli do Stargardu i do Piły pracownicy Zarządu Centralnego Państwowego Urzędu Repatriacyjnego²⁰. Utworzyli oni w Stargardzie pierwszy punkt etapowy i oddział obwodowy. PUR zajmował się organizacją repatriacji ze wschodu i z zachodu, a od maja także akcją przesiedleńczą Niemców.

1 lipca utworzony został w Stargardzie drugi punkt etapowy zorganizowany tym razem nie przez Zarząd Centralny PUR w Łodzi, ale przez Obwodowy Oddział w Szczecinie.

PUR zajmował się organizacją dalszego transportu przesiedleńcom, wydając im jedzenie, czasami zapomogi pieniężne. Na punktach etapowych organizowano także punkty sanitarne. W Stargardzie placówka PUR funkcjonowała na dworcu. Tam też udzielano niezbędnej podstawowej pomocy medycznej i wydawano ciepłe posiłki. Jesienią 1945 r. punkt ten zlikwidowano.

Komendant wojenny w Stargardzie przekazał 23 marca uprawnienia władzy cywilnej polskiej administracji miejskiej. Zarząd Miasta funkcjonował więc równoległe z Komendanturą Wojenną, przy czym wydaje się pewnym, że zakres działania władz cywilnych ograniczał się zaledwie do kilku ulic w tzw. Rejonie Zarzecznym.

Sytuacja ta uległa zmianie dopiero z chwilą przybycia do Stargardu Pełnomocnika Rządu. Dotychczasowe tymczasowe władze miejskie zostały zalegalizowane przez władze polskie. Rozszerzeniu uległ także zakres ich władzy. Dwunastego maja biura Zarządu Miejskiego przeniesiono na ul. Roli-Żymierskiego (dzisiejsza Czarnieckiego).

Pierwszy Zarząd Miasta utworzono z powracających z Niemiec Polaków. Na dzielnicę Zarzeczną, stanowiącą wydzielony obszar jego jurysdykcji, składały zgodnie z zachowanym wykazem następujące ulice: Nowowiejska, Jagiellońska, W. Andersa, W. Sikorskiego, Bydgoska, Robotnicza, Spacerowa, M. Curie-Skłodowskiej, Na Grobli, Ochronna, Gdańska, Źródłana, Światopełka²¹. Tam też

¹⁹ S. Lach, *Przemiany społeczno-polityczne...*, s. 19.

²⁰ Działalność PUR omawia m.in. S. Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945 – 1947*, Poznań 1963.

PUR został utworzony dekretem PKWN z dnia 7 X 1944 r. Zlikwidowano go w 1951 r. Pomorze Zachodnie zostało objęte działalnością PUR od 4 kwietnia 1945 r.

K. Gołczewski, *Pomorze Zachodnie na przełomie...*, s. 162-163; K. Kozłowski, K. Muszyńska, M. Stelmach, *Pomorze Zachodnie w dokumentach...*, s. 40; *Pomorze Szczecińskie 1945 – 1965*, pod red. E. Dobrzyckiego, H. Lesińskiego, Z. Łaskiego, Poznań – Szczecin 1967, s. 77 – 83.

²¹ AP Sz., oddz. Stargard, *ZM i MRN*, sygn. 16. Strona zatytułowana: Rejon Zarzecze.

kierowano wszystkich tych, którzy zatrzymywali się w mieście. Pozostały obszar był pod kontrolą wojskową i poruszanie się po nim było zabronione.

W dzielnicy Zarzecznej znajdowało się także getto dla ludności niemieckiej. Prawdopodobnie zostało ono utworzone w kwietniu. Jeszcze w czerwcu jednakże zastępca Pełnomocnika RP na obwód Starogród, Józef Izydorski, w piśmie skierowanym do Zarządu Miejskiego pisał:

„Niemców kierować do Ghetta przeznaczonego dla obywateli niemieckich w dzielnicy Zarzeczne Schifferst. Wszystkich Niemców na terenie miasta wysiedlić do Ghetta do dyspozycji Komendanta Wojennego Zarzeczna”²².

Getto znajdowało się pod nadzorem wojsk rosyjskich - Komendanta Wojennego lub też Komendanta Obozu Niemieckiego²³ jak go określano w niektórych dokumentach. Przebywała tam ludność cywilna. Była ona wykorzystywana przez Rosjan do prac na potrzeby ich wojska. W pierwszych miesiącach było to, podobnie jak w innych miejscowościach, przede wszystkim zabezpieczanie mienia jako tzw. zdobyczy wojennych. Często miało to charakter demontażu urządzeń w zakładach produkcyjnych. Pod hasło trofea wojenne podciągano wszystko co było dla oddziałów Armii Czerwonej atrakcyjne. „Zabezpieczano” nie tylko urządzenia fabryczne, maszyny rolnicze, dobra kultury, ale i nawet tory kolejowe. W maju żołnierze sowieccy zgłosili się w Oddziale Ruchowo-Handlowym w Stargardzie z poleceniem demontażu 5000 km linii wąskotorowych²⁴. W sprawie tej poproszono o interwencję Pełnomocnika Rządu RP. W powiecie stargardzkim Armia Czerwona wielokrotnie nie pozwalała rolnikom na zebranie ziemniaków, a nawet jeżeli już im się to udało, to zdarzało się ich rekwirowanie z poszczególnych gospodarstw²⁵.

Tego rodzaju działania powodowały protesty administracji cywilnej, a ich konsekwencją było postępujące niszczenie tych terenów. Ogromu zniszczeń dopełniały pożary raz po raz wzniecane przez żołnierzy.

Ludność cywilna była narażona także na bezpośrednie niebezpieczeństwa ze strony oddziałów lub pojedynczych żołnierzy Armii Czerwonej. Dotykały ich grabieże, gwałty i rabunki. Zdarzało się także, że Niemcy spotykali się z większą przychylnością władz radzieckich niż Polacy. W piśmie z 22 czerwca 1945 roku skierowanym przez Polski Związek Zachodni Okręgu Poznańskiego do Wojewódzkiego Komitetu Przesiedleńczego w Poznaniu zawarto następujące stwierdzenia:

²² Dokument z dnia 6 czerwca 1945 r. Tamże, sygn. 42. Ulica Gr. Schifferstr obecnie nosi nazwę Światopełka.

²³ Tamże. Takiej tytulatury użyto w dokumencie z 29 maja 1945 r.

²⁴ Odpis dokumentu w: A. Wojtaszak, *Administracja polska a Armia Czerwona na Pomorzu Zachodnim w latach 1945-1948. Materiały interwencyjne Biura Łącznika Wojewody Szczecińskiego do Władz Wojskowych Polskich i Radzieckich w zbiorach Archiwum Państwowego w Szczecinie*, [w:] Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego, t. XIXI, Szczecin 2001, s.53.

²⁵ Wielokrotnie problem ten jest sygnalizowany w wykorzystanym materiale archiwalnym (AP Sz., *Starostwo Powiatowe*, sygn. 138. Sprawozdania sytuacyjne).

„Żołnierze rosyjscy zatrzymują pociągi w Starogardzie, wyrzucają z nich Polaków, niejednokrotnie biją i odbierają żywność, zabraną z domu na czas podróży (...). wobec tego stanu rzeczy występuje ogólne zniechęcenie i liczbowy spadek kandydatów na wyjazd, zwłaszcza że Niemcy wracają na swoje gospodarstwa, mieszkania, korzystając z poparcia komendantów wojennych i niejednokrotnie usuwają już osiedlonych i pracujących tam Polaków”²⁶.

Władze cywilne dążyły do wykorzystania Niemców przy pracach porządkowych w mieście. Każdorazowo wymagało to zgody Komendanta. Wydaje się, że prośby te były przynajmniej w jakiejś części załatwiane pozytywnie, skoro w okresie od 23 marca do 9 czerwca Niemcy przepracowali łącznie 3316 godzin²⁷. Były to prace na potrzeby polskiej administracji miasta. Polegały one głównie na usuwaniu zwłok i ich grzebaniu.

W kwietniu dla Niemców zorganizowano stołówkę. Dziennie wydawano w niej około 1500 porcji zupy. W tym też czasie w getcie niemieckim zorganizowano warsztaty rzemieślnicze: szewski, krawiecki, ślusarski, stolarski, fryzjerski oraz kuźnię. Miały one ułatwić prace przy zabezpieczeniu zniszczonych budynków. W maju zorganizowano tam także szpital nadzorowany przez siostrę Niemieckiego Czerwonego Krzyża. Korzystała z niego doraźnie także ludność polska.

W getcie powstała również niemiecka Straż Pożarna złożoną z dwunastu ochotników. Została ona rozwiązana w czerwcu 1945 roku. Spowodowane to było ewakuacją ludności niemieckiej za Odrę²⁸.

W maju i miesiącach kolejnych władze miejskie zwracały się z prośbą o przydział głównie wykwalifikowanych fachowców (monterów, instalatorów, ślusarzy itp.) oraz byłych pracowników niemieckiego magistratu do prac w zakładach takich jak gazownia, elektrownia czy wodociągi. W Zarządzie Miasta pracował Niemiec, którego zadaniem była pomoc w odczytaniu i naniesieniu informacji technicznych na plany sieci wodociągowych. Fachowcy byli niezbędni z uwagi na to, że wśród nielicznych polskich mieszkańców brakowało specjalistów znających poszczególne branże i specyfikę pracy w tych zakładach. Ich przydatność i konieczność wykorzystywania przy tego rodzaju pracach potwierdza fakt, że ci ludzie zostali przesiedleni w ostatniej kolejności, często dopiero pod koniec 1946 roku lub nawet w latach następnych.

²⁶ Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Administracji Publicznej, sygn. 2491. Cytuję za: Stanisław Łach, *Spoleczno – gospodarcze aspekty stacjonowania Armii Czerwonej...*, s. 269.

²⁷ Sprawozdanie z działalności prac Zarządu Miejskiego m. Starogród za okres od 23 marca 1945 r. do 9 czerwca 1945 r. (AP Sz., oddz. Stargard, Starostwo Powiatowe, sygn. 133).

Fragmenty publikowane w: *Dawny Stargard. Miasto i jego mieszkańcy. Katalog wystawy. Das alte Stargard. Die Stadt und ihre Einwohner. Ausstellungskatalog*, Stargard 2000, s. 58 – 59, hasło nr 38 w opracowaniu J. Aniszewskiej.

²⁸ AP, Sz., oddz. Stargard, Starostwo Powiatowe, sygn. 133. Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego w m. Starogrodzie za czas od dnia 16.6 do dnia 30.6.45 r.

Oprócz tego Niemcy pracowali także przy typowych pracach fizycznych: melioracyjnych, remoncie budynków przeznaczonych na sukcesywnie uruchamiane instytucje miejskie oraz przy pracach rolnych. Zdarzało się również, że kobiety były przydzielane jako kucharki miejskim urzędnikom.

Zachowało się kilkanaście raportów porannych²⁹ sporządzonych od 14 do 25 kwietnia, a podpisanych przez Komendanta Milicji³⁰ na Zarzeczcu Jana Krauze, z których wynika, że dziennie zatrudniano od 117 do 251 osób narodowości niemieckiej przy grzebaniu umarłych, zwożeniu kartofli, uprawie ogrodów, malowaniu drzew itp.

Początkowo, zarówno Polacy jak i Niemcy, pracowali bez jakiegokolwiek wynagrodzenia, nie obowiązywały bowiem żadne środki płatnicze. Pod koniec 1945 roku Niemcy za pracę otrzymywali u pracodawcy wyżywienie, przysługiwały im także kartki żywnościowe i „nieco gotówki”. W dokumentach podkreślano także, że pracują oni bez przymusu bezpośredniego³¹. Większość niemieckich pracowników była zatrudniona w rolnictwie. W skali całego powiatu określano, że jest to 90%³².

W skład pierwszego Zarządu Miasta³³ weszło sześć osób: Józef Parys, któremu powierzono funkcję burmistrza, Helena Żybułtowska (wiceburmistrz), Danuta Żybułtowska (sekretariat), Bożena Żybułtowska (magazyn), Mieczysław Falkowski (referent handlowy), Stefan Parys (referent przemysłowy). Od 19 kwietnia funkcjonował także referat gospodarczy z Józefem Sękiem. Jednocześnie powołano milicję. Jej zakres działania ograniczony był jedynie do rejonu Zarzeczego. Jak wynika z dokumentów obowiązywał tam tzw. czas moskiewski.

Pierwsze prace na Zarzeczcu polegały na usunięciu z ulic i opuszczonych domów trupów ludzkich i zwierzęcych. W ciągu tych pierwszych czterdziestu dni zakopano 103 zwłoki ludzkie. Przy pracach tych pomagali cywilni Niemcy. Później przystąpiono do oczyszczania głównych ulic i dróg wjazdowych, tak aby móc przywrócić komunikację.

Największym problemem, przed którym stanęły władze cywilne, była konieczność zapewnienia ludności przebywającej w mieście i ciągle napływającym osobom, zarówno polskiej jak i niemieckiej narodowości, minimum wyżywienia. Trudności aprowizacyjne potęgował fakt, że wiele zapasów splonęło lub też zostało zabezpieczonych na potrzeby Armii Czerwonej. Stołówka dla potrzeb Polaków, pracujących w mieście i udających się z Rzeszy Niemieckiej do kraju wydawała dziesięciokrotnie mniej porcji niż stołówka niemiecka.

²⁹ Tamże, *ZM i MRN*, sygn. 42.

³⁰ W raportach tych używana jest tytulatura: Komendant Polskiej Policji Państwowej

³¹ AP Sz., oddz. Stargard, *Starostwo Powiatowe*, sygn. 42.

³² Tamże.

³³ Szczegółowe dane na temat działalności pierwszego Zarządu Miasta w: Sprawozdanie z działalności prac Zarządu Miejskiego m. Starogród za okres od 23 marca 1945 r. do 9 czerwca 1945 r. (AP Sz., oddz. Stargard, *Starostwo Powiatowe*, sygn. 133).

Uruchomiono także piekarnię (przy ul. Gdańskiej) wypiekającą chleb na potrzeby całej cywilnej ludności miasta. Po dwóch tygodniach przejęło ją jednak wojsko, a później piekarnia spłonęła. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku młyna, który po uporządkowaniu go przez Polaków został przejęty przez wojsko radzieckie. W połowie kwietnia rozpoczęto wypiek chleba w drugiej piekarni. Od 15 kwietnia do 9 czerwca wypieczono w niej 231 000 kg chleba, z czego 45 000 kg przypadło Polakom i Rosjanom, a reszta (186 000 kg) Niemcom.

Magazynowano pozostałe w mieście zboże. Przystąpiono także do organizacji pracy na wsiach: Tychowo, Pęczino, Strachocin, Ulikowo, Święte, Trzebiatów.

W każdej wsi wyznaczono sołtysa i milicjanta i przydzielono ludzi do pracy. Łącznie skierowano tam około 1800 Niemców i 50 Polaków. Wyznaczono pod zasiew łącznie około 900 ha ziemi, z czego połowa przypadła na uprawę kartofli i roślin okopowych, a połowa na jęczmień, pszenicę, żyto i owies.

Niezależnie od prac rolnych w okolicach Stargardu, w samym mieście założono dwa ogrody inspektowe, w których posadzono warzywa. Oprócz tego wolne i nadające się pod uprawę tereny obsiano jęczmieniem, pszenicą i ziemniakami. Apelowano także do mieszkańców, aby sadzili kapustę, kartofle i inne warzywa w obrębie ogrodów przylegających do ich posesji. Dział Gospodarczy Zarządu Miasta wydawał bezpłatnie wszystkim chętnym sadzonki. Zarządzono także, aby mieszkańcy pod rygorem nieotrzymywania pomocy żywnościowej zabezpieczyli przed gniciem pozostałe w piwnicach i kopcach ziemniaki. Zarządzenia tego rodzaju obowiązywały już podczas sprawowania funkcji burmistrza przez Józefa Parysa³⁴.

Pomimo podjęcia tych działań sytuacja aprowizacyjna miasta była katastrofalna, ciągle zachodziła obawa, że trzeba będzie wstrzymać wydawanie jedzenia w stołówkach.

Potrzeby żywieniowe dobitnie wskazują, że stosunek liczbowy osób narodowości polskiej i niemieckiej był zdecydowanie wyższy w przypadku Niemców. Na dzień 9 czerwca w getcie zarejestrowanych było 2260 Niemców. Od połowy maja do 9 czerwca w mieście zameldowano 986 osób. W lipcu liczba ludności polskiej wynosiła 2828 osób, a miesiąc później 5009³⁵.

Dopiero w maju władze miejskie przeniesiono do centrum miasta i stopniowo zasiedlano ulice poza dzielnicą Zarzeczną. Wtedy też działalność Zarządu Miasta uległa rozszerzeniu. Powiększono nie tylko skład osobowy Zarządu, ale przede wszystkim utworzono: Biuro Ewidencji Ludności i Urząd Stanu Cywilnego. W miejsce

³⁴ AP Sz., oddz. Stargard, ZM i MRN, sygn. 7.

³⁵ Tamże, Starostwo Powiatowe, sygn. 133. Sprawozdania z prac Zarządu Miejskiego. Józef Parys był burmistrzem od 23. III do 4.VI. 1945 roku.

dotychczasowych trzech wydziałów powołano: wydział techniczny, gospodarczy i aprowizacji, mieszkaniowy, opieki społecznej i zdrowia oraz personalny wraz z kancelarią. W wydziale technicznym wyodrębniono sekcje: wodociągów i kanalizacji, elektrowni, gazowni oraz oczyszczania miasta.

Zgodnie z dokumentem³⁶ datowanym na 29 listopada 1945 roku do kompetencji burmistrza należał nadzór nad: USC, Biurem Ewidencji Ruchu Ludności, wydziałem wojskowym, parków i ogrodów, mieszkaniowym, aprowizacyjnym i handlowym, finansowym oraz personalnym. Zastępcy burmistrza podlegały zaś: referaty wodociągów, oczyszczania miasta, wydział opieki społecznej i zdrowia, budowlany i gospodarczy.

Pod koniec roku w strukturze organizacyjnej Zarządu Miasta znalazły się więc nowe wydziały (wojskowy, parków i ogrodów, budowlany).

Niewątpliwie jednym z najważniejszych zadań niezbędnych dla dalszego funkcjonowania miasta było jak najszybsze uruchomienie zakładów użyteczności publicznej. Elektrownię, wodociągi i gazownię przejęto od wojsk radzieckich jako jedne z pierwszych. Dążono do jak najszybszego ich uruchomienia.

W czerwcu wydrukowano kartki żywnościowe, prowadzono prace w terenie przy uprawie roślin, a także przeprowadzono remonty sklepów i uruchomiono kolejną piekarnię. Nadal jednak problemy aprowizacyjne i „*stan zaopatrzenia ludności w artykuły pierwszej potrzeby były katastrofalne*”³⁷. Mimo wprowadzenia kart żywnościowych brakowało podstawowych towarów (np. tłuszczu, soli, cukru, mięsa).

Z opuszczonych mieszkań zbierano meble i inne przydatne sprzęty, gromadzono je w magazynie. Jednocześnie prowadzono ewidencję i szacowanie stanu mieszkań, które przydzielano osobom chcącym osiedlić się w Stargardzie. Starano się ograniczyć samowolne obejmowanie lokali. Niemców wysiedlano do getta, Polakom na mocy zarządzeń władz miejskim zabraniano wstępu do niezamieszkałych mieszkań. Powodowane to było także chęcią ograniczenia tzw. szabru.

W czerwcu wprowadzono także obowiązkową rejestrację koni, wozów, bryczek i rowerów.

Liczba ludności sukcesywnie wzrastała. W mieście pojawiali się ludzie wracający z Niemiec. Część z nich pozostawała w nim przynajmniej na jakiś czas. W listopadzie 1945 roku w Wydziale Ewidencji Ludności zarejestrowanych było 8012 osób.

Latem 1945 roku napływała też coraz większa liczba osadników z województw centralnych, zza Buga, Niemców wracających z obozów pracy. Napływ osadników spowodowany był rozwojem akcji przesiedleńczej oraz coraz lepszym przygotowaniem miasta do normalnego życia. Zjawiskiem niepożądanym towarzyszącym ruchom ludności był duży przyływ szabrowników traktujących te

³⁶ Tamże, *ZM i MRN*, sygn. I.

³⁷ Tamże, *Starostwo Powiatowe*, sygn. 133.

obszary jak dziki Zachód. Zatrzymanych na tym procederze zatrudniano do prac porządkowych na terenie miasta. Sprzątali oni ulice, przejazdy kolejowe, ścieki i kanały.

Szczególnie niebezpieczeństwo groziło podróżującym³⁸. W sierpniu 1945 roku Dyrekcja Okręgowych Kolei Państwowych w piśmie do Pełnomocnika Rządu RP tak relacjonowała sytuację:

„W ostatnich czasach szerzą się napady band zorganizowanych na pociągi pasażerskie, zdążające z centrum Polski do Szczecina. W szczególności dzieje się to na odcinku Starogród -Szczecin, gdzie bandy dobrze uzbrojone w mundurach armii radzieckiej, terroryzując podróżnych, grabią ich mienie, a kobiety wyciągają z wagonów i gwałcą je. Podobne fakty mają miejsce na porządku dziennym”³⁹.

Sytuację panującą na szlakach kolejowych w okolicach Białogardu, Stargardu i Koszalina określano jako krytyczną.

„Żołnierze sowieccy napadają [dotyczy wymienionych wyżej powiatów] na każdy transport, pociąg, nawet w dzień rabują pasażerów, zabierają walutę, pieniądze, wartościowe przedmioty”⁴⁰.

Na terenie powiatu starogrodzkiego wypadki odbierania mienia i napadów były liczne. Grasowały tam bandy, o których komendant powiatowy MO w Starogrodzie pisał: *„w Starogrodzie grasuje duża ilość band ubranych w mundury wojsk radzieckich w kierunku od Starogrodu do Scheune”⁴¹.*

W sprawie tej postulowano o pomoc władz radzieckich.

W lipcu poszkodowanym został Zarząd Miasta, który stracił dwie pary koni z wozem i bryczką, zabrane przez żołnierzy radzieckich⁴².

Napływ ludności, jej niedożywienie oraz ogólna sytuacja sanitarna, na którą składały się problemy z wodą zdatną do picia, brak środków do jej odkażania, zalegające i gnijące śmieci, niepochowane lub źle pogrzebane zwłoki ludzkie oraz

³⁸ Do września 1945 roku na Pomorzu Zachodnim uruchomiono sześć połączeń kolejowych. Trzy z nich rozpoczynały się lub miały na swej trasie Stargard (S. Łach, *Pomorze Zachodnie w latach 1945-1949. Studium społeczno-gospodarcze*, Słupsk 1980, s. 134 – 135).

³⁹ Przytaczam za: A. Wojtaszak, *Administracja polska a Armia Czerwona na Pomorzu Zachodnim ...*, s. 126.

⁴⁰ Archiwum Akt Nowych, *Ministerstwo Ziemi Odzyskanych*, sygn. 60, s. 2. Sprawozdanie z 3. VIII. 1945 r. H. Wołkowicza inspektora Wojewódzkiego Związku Samorządowego i delegata wojewody łódzkiego na Pomorze Zachodnie, dotyczące stanu bezpieczeństwa. Przytaczam za: Stanisław Łach, *Społeczno – gospodarcze aspekty stacjonowania Armii Czerwonej...*, s. 275.

⁴¹ Raport sprawozdawczy komendanta MO województwa szczecińskiego z działalności band stworzonych z maruderów oraz osobników ubranych w mundury wojskowe wojsk radzieckich i polskich z 18.09.1945 r. [w:] A. Wojtaszak, *Administracja polska a Armia Czerwona na Pomorzu Zachodnim...*, s. 128-129. Scheune – obec. Szczecin Gumieńce.

⁴² AP Sz., oddz. Stargard, *Starostwo Powiatowe*, sygn. 133.

padlina zwierzęca, a także masowe ruchy migracyjne powodowały wzrost zagrożenia chorobami, szczególnie dudem brzuszny i plamistym oraz tyfusem. Brakowało także lekarstw i środków opatrunkowych. W pierwszych tygodniach wyciągano je z ruin niemieckich aptek. W domach z kolei szukano mydła i sody.

Ze względu na sytuację sanitarną wprowadzono restrykcyjne przepisy. W mieście przeprowadzano dezynfekcje. Jeszcze w październiku na ulicach znajdowano ludzkie zwłoki. Sprawdzano stan sanitarny sklepów, restauracji. Mieszkańcom nakazywano utrzymanie bezwzględnie porządku przed domami. Pierwsze tego rodzaju zarządzenia wydał Józef Parys⁴³.

W związku z przypadkami tyfusu w mieście i okolicach wydano zarządzenia sanitarne i przeprowadzano szczepienia ochronne.

16 czerwca 1945 roku uruchomiono szpital. Ambulatorium zaczęło funkcjonować cztery dni wcześniej. W szpitalu powstały oddziały: chirurgiczny, wewnętrzny oraz położniczy.

Szpital oraz ambulatorium mieściły się przy ul. Osóbki-Morawskiego 4 (dzisiejsza ul. Bydgoska). Oddział zakaźny szpitala znajdował się przy ul. Wojska Polskiego.

Szpital do 1 września 1945 roku prowadził ambulatorium dentystyczne. Posiadał on także aptekę, którą prowadziła mgr farmacji Maria Komorowska. Szpital został założony przez dr. med. Bolesława Kaczyńskiego. W organizacji pomagali mu dr med. Lucjan Was oraz Włodzimierz Okuliar (kierownik biura szpitala). W grudniu 1945 roku w szpitalu pracowało dwóch lekarzy, 11 pielęgniarek, 1 sanitariusz, kierownik apteki, kierownik biura szpitala, 3 pracowników administracyjno-biurowych oraz 21 pracowników fizycznych (krawcowa, kucharka, pomoce kuchenne, sanitarne, praczki, portier, goniec)⁴⁴.

W samym tylko maju w ambulatorium udzielono pomocy medycznej 1053 osobom, w czerwcu – 1342.

W czerwcu przy Miejskim Ośrodku Zdrowia utworzono przychodnię PKP dla kolejarzy i ich rodzin. W tym samym też czasie rozpoczęto badania dzieci szkolnych i zakładanie im tzw. kart zdrowia.

Powstały także dom dziecka, dom starców, żłobek, ośrodek opieki nad matką i dzieckiem, noclegownia oraz placówka PCK.

Dom noclegowy w lipcu przyjął 2524 osoby, a w kolejnym miesiącu 1898.

Polski Czerwony Krzyż od października miało swój całodobowy punkt na dworcu. Był to, niestety, lokal bez bieżącej wody. Jego funkcjonowanie utrudnione było także z powodu przerw w dostawie prądu. Mimo to udzielano tam pomocy lekarskiej i wydawano ciepłe posiłki. Placówka PCK znajdowała się na ul. J. Słowackiego.

⁴³ Tamże, *ZM i MRN*, sygn. 7.

⁴⁴ Więcej na temat służby zdrowia w: AP Sz., oddz. Stargard, *Starostwo Powiatowe*, sygn. 133.

Życie w mieście nabierało znamion normalności. Z miesiąca na miesiąc rosła nie tylko liczba polskiej ludności. Udzielano również ślubów, rodziły się dzieci. W lipcu były trzy śluby, miesiąc później 29, a w październiku 23. Wskaźnik urodzeń był zdecydowanie niższy. W lipcu zarejestrowano 9 urodzeń, w miesiącach następnych po cztery⁴⁵.

Oprócz instytucji opiekuńczych i zdrowotnych powstawały różnego rodzaju stowarzyszenia i związki zawodowe. We wrześniu 1945 r. Biuro Pełnomocnika Rządu R.P. sporządziło spis stowarzyszeń, związków i organizacji działających w Stargardzie. Lista ta obejmowała partie polityczne (PPR, PPS, SL), związki zawodowe: Ogrodników, Pracowników Poczty i Telegrafów, Pracowników Miejskich, Kolarzy, Robotników Budowlanych, Nauczycielstwa Polskiego oraz Związek Kupców Polskich, Powiatowy Związek Samopomocy Chłopskiej, Spółdzielnię Spożywców „Lwówianka”, Powiatową Spółdzielnię Rolniczo-Handlową, cech piekarzy⁴⁶.

Powstały pierwsze szkoły. Już 15 maja uruchomiono pierwszą 7-klasową szkołę przy ul. Popiela. Od kwietnia zresztą było już obsadzone stanowisko Inspektora Szkolnego. Został nim Jan Ziemnicki. We wrześniu funkcjonowała już kolejna szkoła podstawowa, gimnazjum i liceum ogólnokształcące oraz przedszkole. Zorganizowano także kursy wieczorowe dla dorosłych.

Rozpoczęto nawet wydawanie pierwszej lokalnej gazety „Wieści”. Tygodnik wychodził w latach 1945 – 1947. Początkowo patronat nad nim sprawował Urząd Informacji i Propagandy. Od października 1945 był zaś organem komisji porozumiewawczej międzypartyjnej (PPR, PPS, SL i SD). Z powodu trudności technicznych ukazywał się on nieregularnie. Sytuacja unormowała się dopiero na początku 1946 roku. Początkowo był to dziennik, potem tygodnik (od 9 grudnia 1945 r.). Ostatni numer ukazał się w styczniu 1947 r. (nr 3). Redaktorem naczelnym był najpierw Wacław Szewczyk, a od października 1945 r. Stanisław Głogowski. W „Wieściach” oprócz informacji politycznych z kraju i ze świata zamieszczano także materiały dotyczące Pomorza Zachodniego i Stargardu.

Bardzo wcześnie także miały miejsce pierwsze akademie i uroczystości z udziałem władz miejskich, wojskowych i duchownych. Uczestniczyli w nich także mieszkańcy miasta. Szczególnie ważną uroczystością było przemianowanie ulic w czerwcu 1945 roku. Obchodzono także uroczystości Święto Wianków, rocznicę Bitwy Grunwaldzkiej, Powstania Warszawskiego, powstania PKWN i wiele innych. W ich programach zawsze była przewidziana msza św. w kościele św. Ducha. Był to okres wspólnego występowania obok siebie, podczas ważnych świąt, władz świeckich i kościelnych. Sytuacja ta uległa zmianie dopiero w następnych latach.

⁴⁵ Tamże, Sprawozdania z działalności Zarządu Miasta

⁴⁶ Tamże, ZM i MRN, sygn. 24.

Kościół św. Ducha był pierwszą świątynią katolicką, w której odprawiano nabożeństwa. Został on oddany do użytku 20 maja 1945 roku.

Księża z Towarzystwa Chrystusowego przybyli do Stargardu z polecenia Metropolity Poznańskiego ks. abpa Walentego Dymka. Pierwszym proboszczem był ksiądz Tadeusz Długopolski. Wraz z nim posługę kapłańską sprawował także ksiądz Edmund Gagajek. 12 czerwca otrzymali oni jurysdykcję od niemieckiego proboszcza parafii św. Józefa Johannes Ramatschi⁴⁷.

W grudniu 1945 roku w mieście czynne już były placówki Narodowego Banku Polskiego, Urząd Skarbowy, Inspektorat Lasów Państwowych, Urząd Pomiarów, Urząd Wodno-Kanalizacyjny, Planowania, Państwowy Urząd Miar, poczta, straż pożarna, a także omawiane już wcześniej zakłady komunalne, szpital, PCK, Dom Dziecka, Miejski Ośrodek Zdrowia.

Uruchomiono także 45 sklepów kolonialno - spożywczych, 15 piekarni, 2 młyny, 6 sklepów warzywno - owocowych, 11 mięsnych, drogerię, dwa sklepy z tekstyliami, taką samą ilość z tytoniem, i artykułami piśmienniczymi, mleczarnię, rozlewnie wód, sklepy z artykułami gospodarczymi, ze sprzętem elektrycznym i jeden komis.

⁴⁷ Więcej na ten temat [w:] B. Frankiewicz, *Początki polskiej administracji kościelnej na Pomorzu Zachodnim w latach 1945 - 1947*, [w:] „Przegląd Zachodniopomorski”, 1986, 1, s. 73, 79; Ks. Edmund Gagajek, *Z Pogórza Dynowskiego na Pomorze Zachodnie*, Poznań 1993.

Zusammenfassung

Gründung und Funktionierung der polnischen Verwaltung in Stargard im Jahr 1945

Die in diesem Artikel besprochene Problematik ist einer der wenigen Versuche den Prozess der Übernahme Stargards durch die polnische Verwaltung im Jahr 1945 darzustellen. Der Beitrag entstand anhand Archivmaterialien. Der Gegenstand dieser Besprechung ist die Tätigkeit der polnischen Verwaltung, die von dem Stadtvorstand begonnen wurde, den die Kriegskommandantur und der Bevollmächtigte der Regierung für den Bezirk Starogród, Landrat genannt, berufen hatten.

Mit diesen zwei Stufen der Stadt- und Kreisverwaltung war die Tätigkeit der übrigen Ämter verbunden: die der Eisenbahn, der Post, der Stadtbetriebe, des Krankenhauses u.ä. Es konnte auch die Problematik der sowjetischen Kriegskommandatur und die der Beziehungen mit der Roten Armee und der deutschen Bevölkerung nicht außer Acht gelassen werden.

Die Einwohner von Stargard wurden im Zeitraum von 2. bis 28. Februar 1945 in die Gegend von Greifswald evakuiert. Am 5. März, als die russischen Truppen in die Stadt einmarschierten, war Stargard sowie die übrigen Ortschaften in Westpommern entvölkert. Nachdem sich die Front verschoben hatte, wurde die von dem Kommando der Roten Armee eingesetzte Kriegsverwaltung mit der administrativen Gewalt betraut. Zu den Aufgaben dieser organisatorischen Struktur gehörten das Sicherstellen der Hinterfront (dh. die Gewährleistung des Nachrichtenverkehrs, der Versorgung mit Lebensmitteln, Transportmitteln), Beseitigung der Sabotage und das Schaffen der Grundlagen für das zivile Leben auf diesen Gebieten.

Der sowjetische Kriegskommandant in Stargard war wahrscheinlich Oberst Bojko. Der Kriegskommandant übergab der polnischen Stadtverwaltung am 23. März die Befugnisse der zivilen Gewalt.

Der erste Stadtvorstand wurde aus den aus Deutschland zurückkehrenden Polen gebildet. Er funktionierte parallel mit der Kriegskommandantur, wobei es sicher scheint, dass der Bereich der Tätigkeit der zivilen Verwaltungsbehörden sich auf einige Straßen (das Gebiet jenseits des Flusses) beschränkte. Erst im Mai wurde das Büro des Stadtvorstandes ins Zentrum in die Rola-Żymierski- Straße (heute Czarnieckistraße) verlegt.

Der Stadtvorstand wurde durch das Amt des Bevollmächtigten der Regierung für den Bezirk Stargard legalisiert.

Kraft des Beschlusses des Ministerrates vom 14. März 1945 wurden auf dem Gebiet Nord- und Westpolens vier Verwaltungsbezirke gebildet: Opper Schlesien, Niederschlesien, Ostpreußen und Westpommern. Die einzelnen Bezirke waren in kleinere organisatorische Einheiten geteilt. An der Spitze der Bezirke standen Bezirksbevollmächtigte der Regierung RP und an der Spitze der kleineren Einheiten

(Distrikte) Distriktbevollmächtigte. Das Ganze wurde durch das Büro Westpolens geleitet, das dem Büro des Ministerrates untergeordnet war.

Zum Bezirksbevollmächtigten für das Gebiet Westpommerns wurde Aleksander Kaczocha-Józefski ernannt. Schon am 11. April wurde er durch den Bevollmächtigten der Interimsregierung an der I. Weißrussischen Front Oberstleutnant Leonard Borkowicz ersetzt.

Operationsgruppen für dieses Gebiet wurden in Warschau zusammengestellt. 14. April kamen sie in Pila an. Die für Starogród zuständige Gruppe mit Bolesław Orłowski und Józef Izydorski an der Spitze machte sich 21. April in Pila auf den Weg. Sie zählte 27 Personen und kam 22. April in Stargard an.

Der Bevollmächtigte traf in Stargard die schon tätigen Stadtbehörden, die Postangestellten an und die Angestellten des Repatriierungsamtes an.

Das Postamt in Stargard wurde schon Ende März 1945 besetzt. Die Besetzung bestand aus den Angestellten aus dem Bezirkspostamt aus Bydgoszcz.

Das Repatriierungsamt entstand am 4. April, als die Angestellten des Vorstandes des Zentralen Staatlichen Repatriierungsamtes in Stargard und Pila ankamen. Sie gründeten in Stargard die erste Etappenstelle und Distriktabteilung. Das Staatliche Repatriierungsamt organisierte die Repatriierung aus dem Osten und Westen und seit Mai auch die Übersiedlungsaktion der Deutschen.

Im Stadtteil Zarzeczne (jenseits des Flusses) befand sich das Ghetto für die deutsche Bevölkerung. Es wurde wahrscheinlich im April gegründet. Es stand unter Aufsicht der sowjetischen Truppen. Dort wurde die zivile Bevölkerung untergebracht, die von den Russen für die Arbeit zu ihrem Bedarf genutzt wurde.

Das größte Problem, das von den zivilen Verwaltungsbehörden zu lösen war, war die Notwendigkeit der Gewährleistung der Versorgung sowohl der polnischen als auch der deutschen Bevölkerung mit allernötigsten Lebensmitteln. Die Schwierigkeiten mit der Versorgung steigerte die Tatsache, dass viele Vorräte verbrannt waren oder für den Bedarf der Roten Armee sichergestellt wurden.

Von Mitte Mai bis 9. Juni wurden in der Stadt 986 Personen angemeldet. Im Juli betrug die Zahl der polnischen Bevölkerung 2828 und einen Monat später 5009. Im November 1945 waren 8012 Einwohner registriert.

Zawiadomienie

W dniu 17.6.1945 r. odbędzie się uroczyste przemianowanie ulic, placów i parków w Starogrodzie

Porządek uroczystości następujący:

1. godz. 15. Zbiórka na Placu św. Ducha.
2. Przemowienie przedstawicieli władzy
 - a) Zagajenie — ob. Burmistrz
 - b) Referat Historyczny — ob. Dłce Starogrodu
 - c) Przemowienie Przedstawiciela Urzęd. Informacji i Propagandy
3. Wymarsz:

odsłonięcie tabliczek:

Plac Św. Ducha — ob. Burmistrz
Ulica Kolt. Głównego — Wojsko Polskie
Plac Stalina, Ulica Armii Czerwonej, Ulica Stalina — przez Przedstaw. Armii Czerwonej
Ulica Wojska Polskiego — przez Przedstawiciela Armii Polskiej
Ulica Struga — Inspektor Szkolny
Park Majdanki — Dłce Burmistrz
Ulica Chrobrego — Przedstawiciel Kultury
Usaniecie pomnika Bismarcka — przez Wojsko Polskie

Przy każdej z odsłoniętych tabliczek, odczytanie przemowienie obsługującego.

Kierownik Urzędu

Linicki Zofia

Ilustr. 1. Zawiadomienie o uroczystościach przemianowania ulic, placów i parków, Starogród, 17. 06. 1945. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Oddział w Stargardzie, Inspektorat Szkolny, sygn. 6

PEŁNOMOCCNIK:
na obwód Starogrod
L. ds.

Nominacja

Mianuje niniejszym obywatela
Hawlickiego Wincentego ur. 1884
tymczasowym burmistrzem miasta
Starogrod. Przejęcie urzędowania
sporządzić należy protokołarnie
w dwóch egzemplarzach i przelać
niezwłocznie do Starostwa powiatowego.

Starogrod dn. 5.6.45r.

*Доношение
на округ Старгород.*

Назначено

*Историком назначен
Таблицкого Винцент
временным бурмистром
Старгород. Зприн
ностей обитой бытия
протокол и в 2-х экз
представлен сроком зреш
Управлению.*

Starogrod 5.6.1945r.

Ilustr. 2. Nominacja Wincentego Hawlickiego na tymczasowego burmistrza Starogrodu, 05. 06. 1945. Ze zbiorów Muzeum w Stargardzie

ZARZĄDZENIE SANITARNE Nr 3

W celu zapobieżenia rozszerzania się chorób zakaźnych, w mieście i powiecie Starogród, zarządzam co następuje:

- 1) Wszystkie lokale publiczne i sklepy spożywcze należy utrzymywać w jak najstaranniejszym porządku i czystości.
- 2) Kocioł studzien należy utrzymywać porządek, wodę należy dezynfekować wapnem chlorowanym.
- 3) Wodę należy pić tylko w stanie przegotowanym.
- 4) Przed jedzeniem należy myć ręce.
- 5) Owoce należy myć przed jedzeniem.
- 6) Tępić muchy i inne robactwo.
- 7) Podwórka utrzymywać w czystości.
- 8) W razie zachorowania kogoś z domowników należy natychmiast zgłosić u lekarza obwodowego.
- 9) Wszystkie doły kloaczne należy utrzymywać w myśl przepisów sanitarnych, dezynfekować wapnem chlorowym, a z braku tegoż należy stosować wapno zwykłe.
- 10) W mieszkaniach należy utrzymywać czystość i porządek.
- 11) Nie udzielać noclegów przyjeżdżającym, bez zezwolenia władz gdyż takie osoby mogą roznosić wszelkie choroby zakaźne.

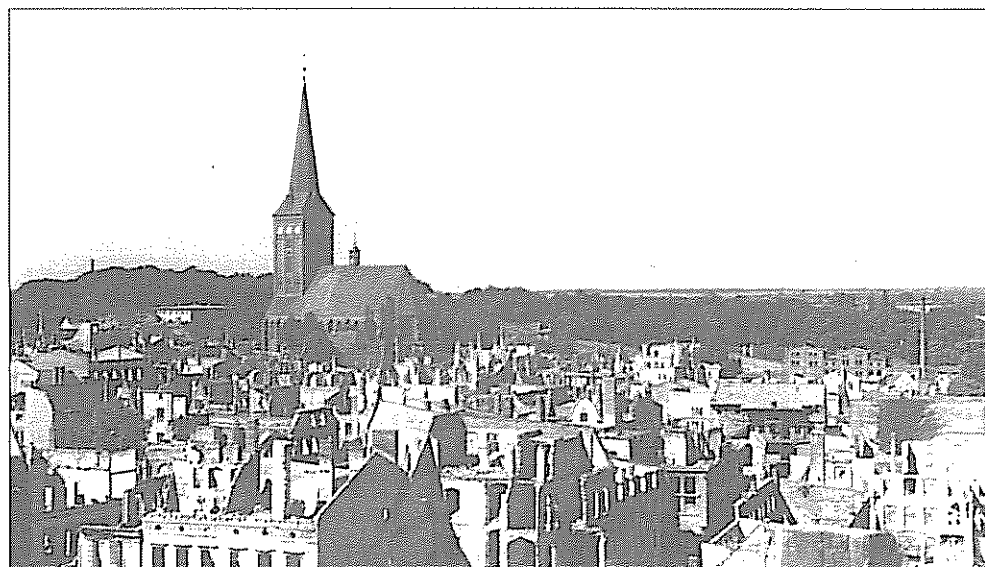
Lekarz obwodowy
(-) Dr KUBICKI

Obw. Pełnomocnik Rządu R.P.
(-) T. RUDZKI

Wzrost do zprawy...
22 sierpnia 1945 r.
L.D. Sp. 3/4/19/17. ad.
Drukarnia Państwowa w Starogrodzie 21 V 111.43

Ilustr. 4. Pogrzeb ppłk. Iwana Wasiliewicza Gacuka przy obecnym Placu Wolności, marzec/kwiecień 1945. Ze zbiorów Muzeum w Stargardzie

Ilustr. 5. Widok zniszczonego Starego Miasta z wieży kościoła Mariackiego, czerwiec 1945. Ze zbiorów Muzeum w Stargardzie